

Sosiologia: empiiristä yhteiskuntatiedettä?

Pekka Räsänen

Vesa Puuronen peräänkuuluttaa *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä 8/2005 sosiologian maailmankuvan systemaattista päivittämistä. Ratkaisuksi hän tarjoaa fysiikasta lainattuja ideoita ilmiöiden epälineaarisuuden huomioimisesta, vanhojen systeemiteorioiden uudelleenlukemista sekä muun muassa supertietokoneiden varaan rakentuvaa tapaa tehdä ennustuksiin perustuvaa tutkimusta. Jotta tämä – käsittääkseni sosiologian yhteiskunnallista relevanssia koskeva puheenvuoro – saatai-

siin kiinnittymään akateemiseen todellisuuteen, on syytä tehdä lyhyt ekskursio sosiologian teorettismetodologisiin lähtökohtiin sekä niiden empiirisiin implikaatioihin.

Alun perin Emile Durkheimin esittämän metodisäännön ”sosiaalista selitettäköön sosiaalisella” sisäisistä ristiriidoista on keskusteltu sosiologiassa jo sata vuotta. Ideana ja lähtökohtana tämä metodisääntö on silti nykysosiologiasakin verrattain hyväksytty. Esimerkiksi sosiaa-

lista toimintaa hahmotetaan siten, että tarjottujen selitysmallien ei tarvitse koskea suoraan yksilöä. Hieman yksinkertaistaen sosiologien näkemys siitä, miten ihmisten toiminta selittyy mikrotasolla on seuraava: yksilöt ajattelevat ja toimivat tietyllä tavalla pääasiassa siksi, että he elävät tai ovat eläneet tietynlaisissa yhteisöissä, ja näin ollen tottuneet erilaisiin elinolosuhteisiin ja kuuluneet eri kulttuurien vaikutuspiireihin (esim. Sulkunen 1998; Therborn 1991).

Sosiologiassa (ja laajemminkin sosiaalitei-teissä) siis oletetaan, että yksilöiden nykyiset ja aikaisemmat ryhmäjäsenyydet vaikuttavat keskeisesti siihen, millaiseksi heidän toimintansa muodostuu. Kyse on erilaisten normien ja rooliodotusten sekä näiden mukaisten järjestäytyneiden toimintaodotusten eli instituutioiden tunnistamisesta ja sisäistämisestä sekä näitä noudattavasta toiminnasta. Tämä koskee yhtäällä niin arvoja, asenteita, uskomuksia kuin ulkoisesti havainnoitavaa käyttäytymistäkin. Siitä, mitkä ryhmäjäsenyydet ovat toiminnan kannalta kaikkein merkityksellisimpiä, valitsee erilaisia näkemyksiä. Joidenkin mielestä sukupuoli on kaikista tärkein ryhmäjäsenyyden, joidenkin taas ammattiasema tai vaikkapa ikä. Tapa ymmärtää yksilöiden toimintaa sisältää jo sinällään eräitä huomionarvoisia empiriisiä implikaatioita.

Sosiologian empiriset implikaatiot

Ensimmäinen implikaatio on, että mikäli sosiologisesta näkökulmasta käsin halutaan selittää ihmisten toimintaa, avainasemassa ovat yksilön taustaa koskevien tietojen käyttö. Erilaiset sosiaalisiin, taloudellisiin ja kulttuurisiin tekijöihin kiinnittyvät sosiodemografiset "elinolosuhdemuuttajat" lienevät tyypillisimmin hyödynnettyjä taustatietoja. Empiirisessä tutkimuksessa tällaisia edustavat esimerkiksi ikä, sukupuoli, siviilisääty, koulutus, tulot, ammatti tai siihen perustuva luokka-asema.

Sosiologinen tutkimus – oli pa kyse sitten laadullisesta teemahaastattelusta tai kvantitatiivisesta kyselytutkimuksesta – rakentuu usein niin, että sosiodemografisilla tiedoilla haetaan kuvauksia tai selityksiä kulloinkin tarkastelun kohteena oleville ilmiöille. Kuten tiedämme, tämä ensimmäinen oletus otetaan pitkälti itsestäänselvyysnä. Sosiologinen tapa hahmottaa yksilöiden toimintaa sisältää kuitenkin myös toisen implikaation. Sen mukaan yksilön taustassa tapahtuneiden muutosten sekä erilais-

ten taustatietokombinaatioiden pitäisi aina heijastua yksilön toimintaan. Näin vaikkapa yksilön ammattiaseman vaihtumisella pitäisi olla – ainakin periaatteessa – myös toiminnallisesti havaittavia vaikutuksia. Vastaavasti esimerkiksi iän karttuessa tarkastelujen toimintamallien pitäisi muuttua "ikätyypillisiksi" eri elämänvaiheiden mukaan. Tällaisia oletuksia on paljon ikään kuin "sisään kirjoitettuna" eri teorioissa, vaikka oletusten todentamisesta ei useinkaan ole näyttöä.

Mainitut empiriset implikaatiot ovatkin empiirisen tutkimuksen kannalta varsin ongelmallisia. Tämä johtuu osittain jo siitä, että yksilöiden taustan mukainen vaihtelu jää yleensäkin heikoksi useimmissa tutkimuksissa. Yleensä yksi tai kaksi muuttujaa kykeneekin selittämään sen osuuden hajonnasta, jota taustatiedoilla voidaan ylipäänsä selittää. Vastaavasti yksilöä koskevien taustatietojen vertailu eri muuttujia yhdistelemällä tai niissä tapahtuneiden muutosten perusteella voi osoittautua käytännössä mahdottomaksi tehtäväksi. Sosiologeilla ei ole useinkaan käytettävissä riittävän monipuolisia aineistoja tähän.

On syytä muistaa, että yleisten ongelmien lisäksi yksittäisessä tutkimuksessa joudutaan usein ottamaan kantaa joihinkin spesifimpiin, erityisala- tai tutkimuskohdekohtaisiin oletuksiin. Käsittelem tätä lyhyesti, pariin kulutussosiologiseen esimerkkiin tukeutuen.

Kulutussosiologian olettamuksista ja niiden empirisistä ongelmista

Kulutussosiologian kenties tärkein oletus on, että kulutuksen katsotaan ilmentävän kuluttajan sosiaalista, taloudellista ja kulttuurista taustaa. Tässä mielessä kulutussosiologia jakaa samat lähtöoletukset kuin sosiologia laajemminkin. Yleisten implikaatioiden ohella kulutussosiologia sisältää kuitenkin yhden erityisemmän oletuksen. Sen mukaan kulutuksen eri osa-alueilla vallitsevat sosiodemografiset erot ymmärretään aina ajallisesti muuttuviksi. Eri väestöryhmien välillä havaitaan suuria eroja uusien tuotteiden tai palvelusmuotojen ilmaantuessa markkinoille. Sitten kun nämä tuotteet tai palvelukset ovat olleet markkinoilla riittävän kauan, eli ovat vakiintuneita, alkavat myös väestöryhmien väliset erot tasaantua.

Yksinkertaisimmillaan tämän kulutussosiologisen oletuksen voi ymmärtää siten, että havaittujen kulutuskäytäntöjen yhteydet yksilöi-

den sosiodemografista taustaa vasten heikentyvät vähitellen. Tätä ideaa on käsitteellistetty yksityiskohtaisemmin esimerkiksi kulttuurinkulutuksen aloilla *trickle down* -efekteillä sekä teknologiatutkimuksessa *innovaatioiden diffuusioprosesseja* koskevilla kuvauksilla. Nämä kuvaukset perustuvat siihen, että yhteiskunnan eri väestöryhmät tunnistavat erilaisten kulutus-työhyödykkeiden tai tavaroiden tarjoamia mahdollisuuksia eri tavoin ja aloittavat siksi niiden hyödyntämisen ajallisesti eri vaiheissa. Eri väestöryhmät voivat myös olla taloudellisilta resursseiltaan eriarvoisessa asemassa, mikä selittää väestöryhmien välisiä rakenne-eroja tietys-ä ajankohdassa.

Ajatusta sosiodemografisten erojen ja kulutus-työkäytäntöjen välisen suhteen ajallisesta heikenty-tyksestä voidaan pitää muutoinkin varsin yleisenä ja laaja-alaisesti sovellettavissa olevana ideana. Myös empiiriset tutkimustulokset osoittavat jokseenkin yhdenmukaisesti, että kulutus-työ eri osa-alueilla tapahtuu sosiodemografista tasaantumista ajan myötä. Kuitenkin myös vastakkaisia tuloksia on löydettävissä. Toisin sanoen: kulutussosiologian yleiset oletukset törmäävät nekin empiirisiin ongelmiin. Mutta millaisia nämä ongelmat ovat?

Ensimmäisenä ongelmana voidaan mainita uuden tieto- ja kommunikaatioteknologian kulutusta koskeva havainto (*Räsänen* 2005). Tilastokeskuksen suomalaisia kotitalouksia edustavilla kulutustutkimusaineistoilla on äskettäin osoitettu, että viitehenkilön koulutusasteen tai sekä viitehenkilön että puolison koulutusasteen mukaisissa internet-, faksi- ja puhelinmenoissa ei ole tapahtunut minkäänlaista tasoittumista 1990-luvun lopulta 2000-luvulle siirryttäessä. Päinvastoin, vuosien 1998 ja 2001–2002 välisenä aikana erot koulutusaste-ryhmien välillä ovat jopa kasvaneet. Löydös pysyy samana myös keskeisten kontrollimuuttujien kuten tulojen ja iän vakioinnin jälkeen.

Vastaavana esimerkkinä voidaan mainita toinenkin kulutustutkimusaineistoilla tehty vertailu (*Toivonen* 1992), jossa havaittiin, että vaikka ammattiaseman suhteellinen selitysvoima onkin viime vuosikymmeninä heikentynyt Suomessa, tavanomaisten kulttuuriaktiiviteettien kulutuksen alueella on tapahtunut ammatin merkityksen voimistumista. 1950-luvun ja 1980-luvun kulutusta verrattaessa ammattiaseman merkitys on kasvanut selvästi vapaa-ajan kulutusmuotojen, kuten matkailun sekä lehtien ja kirjallisuuden hankinnan selittäjänä. Näin siis huolimatta maamme kirjastolaitosten kehity-

tymisestä, väestön koulutustason noususta, ja muista hyvinvointiyhteiskunnallisista muutok-ista sodan jälkeisinä vuosikymmeninä.

Toki edellisiin tuloksiin on mahdollista so- vittaa myös sellaisia huomioita, että pitkittäis- tarkasteluissa on silloin tällöin löydettävissä useammankin eri oletuksen vastaisia havainto- ja. Esimerkiksi koulutuksen tai luokka-aseman mukainen tarkastelu saattaa toisinaan osoittaa, etteivät kulutuserot aina jäsenny ”hierarkki- sesti” ylempien ja alempien asemien mukaan. Näin ollen kulutussosiologian – ja luultavasti minkä tahansa muunkaan sosiologian empiiri- sen erityisalan – tulosten jäsentäminen suhtees- sa teoriaan ei ole koskaan helppoa.

Mitä sosiologiassa olisi hyvä huomioida?

Empiiristen ongelmien yksi seuraus tieteellisessä keskustelussa on tietenkin jo siinä, että erikoisille havainnoille yritetään etsiä ratkaisuja ja aineiston epäluotettavuudesta ja tutkimus- asetelmaan liittyvistä heikkouksista. Tällaista tapahtuu kaiken aikaa niin kulutustutkimus- kuin laajemminkin suomalaisen sosiologi- an kentällä.

Empiiristä tietämystä on aina helppo pitää epätäydellisenä. Perinteisten teoreettisten näkemysten ja oppiaineen taustaoletusten asema onkin tässä mielessä säilynyt kokolailla haasta- mattomana. Ainoastaan uudempaan evoluutio- psykologiaan perustuvia lähtökohtia on tuotu viime aikoina jonkin verran esille (esim. *Jokela* 2005; *Roos & Rotkirch* 2003).

Myös empiirisen tutkimuksen kannalta on jo jonkin aikaa näyttänyt hieman kummallisesti siltä, että erilaiset poikkileikkausasetelmat esimerkiksi survey-tutkimuksissa sekä etenkin kvalitatiivisten aineistojen keruu ja tulkin- nan ote näyttävät jatkavan menestystään. Niiden suhteellinen osuus on jatkuvasti kasvussa Suomessa julkaistuista tutkimuksista (*Räsänen* ym. 2005; vrt. myös *Töttö* 2000). Tämä tarkoittaa periaatteessa sitä, että yhä useammat tutki- jat tyytyvät tekemään yksinkertaisempia tutki- muksia, joiden antamia tuloksia on mahdollis- ta arvioida kohtalaisen vapaasti, yleensä mihin tahansa yksittäiseen teoreettiseen ideaan, ja ha- luttaessa kokonaan ilman ajallisen perspektii- vin huomioimista.

Viitteitä on nähtävissä jopa siitä, että empii- rinen tutkimus on kokonaisuudessaan jäämäs- sä teoreettisten keskustelujen varjoon, vaika- ka nämä toki voivat kyllä olla kaikessa eksoot-

tisuudessaan kerrassaan kiehtovia ja niin ikää verbaalisesti kekseliäitä. Tällaisiin tulkintoihin on helppo päätyä luomalla silmäys viime aikoina maassamme suosituksi kehkeytyneeseen "aikalaisanalyysikeskusteluun" (esim. *Karisto* 1998; *Noro* 2000; *Rahkonen* 2004).

Retoriseen leikittelyyn keskittymistä tärkeämpää olisi, että sosiologisen tavan teoreettis-metodologisia lähtökohtia, kuten myös eri erityisalojen spesifimpiä oletuksia, kyettäisiin tarkentamaan ja muokkaamaan. Oma näkemykseni on, että parhaiten tämä mahdollistuu vakavasti otettavan empiirisen tutkimuksen keinoin. Paneeliasetelmilla ja muulla pitkäaistutkimuksella tulisikin olla suurempi merkitys kaikessa sosiologisessa (ja muussa sosiaalitehteellisessä) tutkimuksessa, koska yhtä ajankoh-
taa koskevien aineistojen valossa yhteiskunnallisessa todellisuudessa havaittuja ilmiöitä ei yleensä pystytä arvioimaan luotettavasti. Suurelta osin juuri tästä johtuen myös todellisuutta koskevat teoreettiset pohdinnat ovat jääneet useimmiten epätyytyttäväiksi.

Kirjoittaja on dosentti Turun yliopiston Sosiologian laitoksella.

KIRJALLISUUTTA

- Jokela, Markus (2005): "Geenit jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa". *Sosiologia* 1/2005, 4-18.
- Karisto, Antti (1998): "Pirstoutuvan elämän politiikka". Teoksessa Roos, J.P. & Hoiikkala, Tommi (toim.): *Elämänpolitiikka*. Gaudeamus, Helsinki, 54-75.
- Noro, Arto (2000): "Aikalaisdiagnosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä". *Sosiologia* 4/2000, 321-329
- Puuronen, Vesa (2005): "Sosiologia ja fysiikka". *Tieteessä tapahtuu* 8/2005, 46-47.
- Rahkonen, Keijo (2004): "Johdanto: zombikategorioista uusiin käsitteisiin". Teoksessa Rahkonen, Keijo (toim.) *Sosiologia nykykeskusteluja*. Gaudeamus, Helsinki, 7-18.
- Roos, J.P. & Rotkirch, Anna (2003): "Habituksen paluu? Evoluutioteorian huomioimisesta sosiologian ihmisenäkemyksessä (osa 1)". *Tieteessä tapahtuu* 1/2003, 33-41.
- Räsänen, Pekka (2005): "Tieto- ja viihdekulutuksen muotoutuminen eri väestöryhmissä". *Sosiologia* 1/2005, 19-34.
- Räsänen, Pekka & Erola, Jani & Härkönen, Juho (2005): "Teoria ja tutkimus Sosiologia-lehdessä." *Sosiologia* 4/2005, 309-314.
- Sulkunen, Pekka (1998): *Johdatus sosiologiaan – käsitteitä ja näkökulmia*. WSOY, Helsinki.
- Toivonen, Timo (1992): "The Melting Away of Class Differences? Consumption Differences Between Employee Groups in Finland 1955–1985". *Social Indicators Research* 2/1992, 277-302.
- Therborn, Göran (1991): "Cultural Belonging, Structural Location and Human Action". *Acta Sociologica* 3/1991, 177-191.
- Töttö, Pertti (2000): *Pirullisen positivismin paluu. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua*. Vastapaino, Tampere.